

УДК 378.22:355

Сергій БІЛЯВЕЦЬ,

*кандидат педагогічних наук, Чопський прикордонний загін
Державної прикордонної служби України, м. Чоп*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ У XVIII–XXI СТОЛІТТЯХ

У статті представлено узагальнення історичних джерел з метою виокремлення раціональних ідей, концепцій і підходів для обґрунтування засад підготовки молоді до військово-професійної діяльності в Україні. З'ясовано, що історія підготовки молоді до військової діяльності сягає давніх часів. Це обумовлено тим, що територія України, з огляду на ландшафтне різноманіття, а також розгалужену систему комунікацій, являла собою арену постійних міграцій народів із різними соціальними системами.

Ключові слова: *підготовка молоді, військово-професійна діяльність, Державна прикордонна служба України, історія, військова справа.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. З огляду на сучасну складну військово-політичну обстановку, яка склалася на південно-східних рубежах України, персонал Державної прикордонної служби України бере участь у проведенні антитерористичної операції на Донбасі, здійснює охорону тимчасово неконтрольованих ділянок державного кордону. Складність завдань, покладених на Держприкордонслужбу України, обумовлює необхідність підвищення рівня боєздатності органів і підрозділів охорони кордону, високого рівня професійної компетентності персоналу.

Це, у свою чергу, передбачає оновлення методичної системи формування професійної компетентності офіцерів-прикордонників з урахуванням загальноєвропейських стандартів, передового зарубіжного, а також вітчизняного історичного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Результати дослідження історичного досвіду підготовки офіцерів представлено у публікаціях М. Кабачинського [3], О. Діденка [2], М. Плахотного [6] та інших. Окремі аспекти формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін досліджували В. Дзюба, В. Зелений, М. Нещадим, М. Ніколайчук, С. Полторака, В. Середа, В. Чорноморець, С. Шворов та ін. Комунікативні та організаційні складові професійної компетентності офіцера-прикордонника висвітлювали В. Назаренко, Ю. Сердюк, М. Тарнавський, В. Уліч, Н. Черноусенко та ін., управлінські – В. Баратюк, С. Максименко, Б. Олексієнко, Ю. Паламарчук, О. Ставицький, М. Тарнавський, Ю. Царьов та ін. Однак історичний аспект підготовки молоді до військової діяльності для удосконалення сучасної методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників не був предметом окремого дослідження.

З огляду на це **метою статті** є узагальнення результатів досліджень щодо пошуку корисних ідей, концепцій і підходів для врахування у процесі удосконалення методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, особливо під час навчання військово-спеціальних дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія підготовки молоді до військової діяльності сягає давніх часів. Це обумовлено тим, що територія України, з огляду на ландшафтне різноманіття, а також розгалужену систему комунікацій, являла собою арену постійних міграцій народів із різними соціальними системами. Зокрема, у IX–XIV ст. функціонувала досить ефективна система бойового вишколу молоді та дорослих, яка охоплювала різні форми організації. Військово-прикладну спрямованість мали військово-прикладна підготовка збройних формувань, змагальні форми (ігрища, лицар-

ські турніри, різноманітні змагання – “потіхи”), полювання, загартування.

З кінця XVI – у першій половині XVII ст. провідну роль у формуванні воєнного мистецтва українського народу відіграла Запорозька Січ. Запорозькі козаки та надвірні війська українських князів розвивали традиції княжого війська та враховували кращі європейські зразки. Багатовіковий досвід і тренування зробили запорозьких козаків у XVI–XVII ст. справжніми майстрами сторожової прикордонної служби, чудовими знавцями тактики татарських орд. Козаки були найбільш пристосовані для форпостної прикордонної служби, яка вимагала блискавичної дії, швидкості пересування, доброї обізнаності з місцевістю.

З кінця XVIII ст., коли Україна перебувала у складі Російської та Австро-Угорської імперій, військово-спеціальну підготовку було організовано в системі військових навчальних закладів, які почали створювати ще за часів Петра I. У цей час було відкрито Сухопутний (1731 р.), Морський (1752 р.) та Інженерний (1762 р.) кадетські корпуси. У навчальному процесі перевагу надавали загальноосвітнім дисциплінам. Характерними рисами військової освіти цього періоду, як зазначає Ю. Пікуль, була безсистемність навчально-виховних заходів, розрив теорії з практикою, використання тілесних покарань [5, с. 11]. Процес формування системи військової освіти, уніфікації навчальних програм, централізація управління в галузі військової освіти, як зазначає О. Козинець, завершується у другій чверті XIX ст. [4, с. 12].

У XIX ст. відкрито академію Генерального штабу (1832 р.), Інженерну та Артилерійську академії (1855 р.). Відповідно до реформи військової освіти у 1860–1870 рр. кадетські корпуси було розмежовано на військові училища та гімназії. Завданням військових гімназій було визначено підготовку молоді до вступу до військових училищ. Окрім того, було передбачено створення військових навчальних закладів скороченою програмою навчання – юнкерських училищ. У військових училищах як головному типі військово-навчальних закладів з підготовки молодших офіцерів було передбачено загальноосвітню і

спеціальну підготовки, теоретичні й практичні заняття, значне місце займали польові тактичні ігри та розбір навчальних завдань на місцевості. Реформа також передбачала підвищення освітнього рівня вищого офіцерського складу. Для цього було запропоновано посилити практичну складову навчального процесу, зокрема збільшити кількість занять з тактики. Саме у цей час почали широко практикуватися ігри. Таким чином реорганізація вищої військової освіти дозволила підвищити рівень практичної підготовки офіцерів.

Після російсько-японської війни 1904–1905 рр. очевидними виявилися недоліки підготовки командного складу. З огляду на це у 1905–1912 рр. було збільшено кількість військових училищ (до 21). При підготовці майбутніх офіцерів велику увагу почали звертати на набуття практичних навиків і лише після цього – теорії. Саме тому найважливішим предметом в училищах стає тактика та історія війн. У системі підготовки вищого командного складу більше почали приділяти уваги вивченню нових форм і методів ведення війни. Відповідно до реформ академічних навчальних програм, що їх запропонував генерал М. Міхневич, було акцентовано увагу на прикладному методі навчання, зокрема на іграх. Таким чином офіцери вчилися аналізувати бойову обстановку, приймати рішення та розробляти плани операцій. Загалом передбачені реформою 1905–1912 рр. заходи дозволили підвищити практичну складову навчального процесу.

Порівнюючи досвід підготовки офіцерських кадрів у Європі та Росії, як зазначає Ю. Пікуль, можна стверджувати, що перед проведенням реформ з Росії до Західної Європи направляли комісії для вивчення закордонного військового досвіду, при цьому не зафіксовано жодного випадку вивчення європейськими спостерігачами російських здобутків у цій галузі. Дослідник пояснює це тим, що у Великобританії, США та Німеччині багато навчального часу відводилося на проходження служби на кораблях або у військах, за рахунок чого курсанти були підготовлені до реалій служби. У той же час російські навчальні програми були громіздкі, схоластичні та консервативні, а випускники російських військових закладів не

були належним чином обізнані з новими досягненнями військової техніки [5, с. 16].

У часи, коли Україна перебувала у складі Радянського Союзу, на її території діяло 30 вищих і 2 середніх військових училища (з 400 військово-навчальних закладів у всьому Радянському Союзі), 2 військові академії (з 18 військових академій у Радянському Союзі) і 73 військові кафедри цивільних вузів (з 406 військових кафедр) [1, с. 5]. Вищі військові училища як первинна ланка системи підготовки офіцерських кадрів Збройних сил СРСР поділялися на вищі військові командні училища, вищі військові інженерні училища, вищі військові авіаційні училища та вищі військово-морські училища. Як зазначає М. Голік, програми підготовки у військових навчальних закладах звертали увагу насамперед на вивчення суспільних наук з чітким ідеологічним спрямуванням, потім – загальнонаукових дисциплін, у тому числі й інженерно-технічних, і спеціальних дисциплін, які давали курсантам ґрунтовні знання з оперативно-тактичних і військово-спеціальних дисциплін [1, с. 14]. Для вироблення практичних навичок використовували тренажерні комплекси, пересувні навчальні пункти. Прикордонників готували у двох політичних та одному командному прикордонному училищах: Вищому прикордонному військово-політичному училищі КДБ СРСР (Голіцино), Вищому прикордонному командному училищі КДБ СРСР (Алма-Ата) та Московському вищому прикордонному командному училищі КДБ СРСР.

Після розпаду СРСР і проголошення незалежності нашої держави разом зі створенням власних Збройних сил розпочалося становлення і розвиток системи вищої військової освіти. На кінець 1993 р. було реформовано 10 командних училищ, що залишилися на теренах України і займалися підготовкою офіцерських кадрів для ракетних військ, артилерії, танкових, загальновійськових підрозділів, зв'язку та інших. Саме у 1993 р. у м. Хмельницький на базі Хмельницького вищого артилерійського командного училища імені Маршала артилерії Яковлева було створено навчальний заклад, що почав готувати кадри для прикордонного відомства – Інститут прикордонних військ України.

Необхідно зазначити, що Прикордонні війська було створено відразу ж після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Їх формування здійснювалося на основі з'єднань і частин Західного прикордонного округу КДБ СРСР, який дислокувався на території України й охороняв державний кордон та економічну зону колишнього СРСР. Внаслідок державно-територіального розмежування колишніх радянських республік Україна залишилася без сформованих кордонів на південних, східних і північних рубежах (5 053,24 км – 72,26 % загального кордону), прикордонної інфраструктури і, як наслідок, фактично відкритою для безконтрольного і незаконного переміщення через кордон громадян і транспортних засобів, поширення різного роду контрабанди. За таких обставин у прикордонні різко активізувалася діяльність злочинних та екстремістських груп. Розвиток цих процесів був надзвичайно швидкоплинним, і тому більшість зазначених проблем почала становити загрозу не лише прикордонній, а й загалом національній безпеці держави. Стало очевидним, що ігнорувати їх більше не можна, адже прикордонні конфлікти могли перерости в міждержавні, спричинити порушення територіальної цілісності, уповільнення економічного розвитку, виникнення соціальних, екологічних, культурних та інших загроз національній безпеці [3]. З огляду на це одним із першочергових завдань стало забезпечення охорони державного кордону, розвиток прикордонних структур, будівництво та комплектування Прикордонних військ, які у 2003 р. було реформовано в Державну прикордонну службу України. Аналіз її створення і будівництва дає змогу науковцям виділити шість основних історичних етапів [3; 6].

Перший – етап формування і становлення (24 серпня 1991 р. – початок 1992 р.) передбачав створення Прикордонних військ України (ПВУ), організацію охорони державного кордону, напрацювання нормативно-правової бази їх функціонування, комплектування і проходження служби, створення й становлення організаційно-штатної структури Державного комітету у справах охорони державного кордону (Держкомкордон). Військовослужбовці ПВУ присягнули на вірність народові України 12 січня 1992 р.

Другий етап (1992 – кінець 1993 рр.) – розгортання, формування нових з'єднань і частин, організація ними прикордонного контролю на кордоні з Молдовою, Росією, Білорусією, нарощення зусиль для охорони морської ділянки, законодавче забезпечення розвитку кордону і будівництва військ. У березні 1992 р. почалися бойові дії між військовими формуваннями Молдови та Придністров'я, що створювало загрозу життю громадян України і нормальній життєдіяльності населення на територіях прилеглих до державного кордону. У зв'язку із загостренням обстановки Президент і Кабінет Міністрів України в березні 1992 р. вказали Держкомкордону та іншим правоохоронним структурам на необхідність терміново організувати охорону цієї ділянки державного кордону, створити робочу групу з метою встановлення постійного контролю за обстановкою [8, с. 20, 22].

Важливою подією у процесі розвитку прикордонного відомства в історичному контексті стало створення Інституту Прикордонних військ України у м. Хмельницький з метою підготовки власних кадрів.

Третій етап розбудови прикордонного відомства тривав з січня 1994 до кінця 1999 рр. і був спрямований на виконання заходів, передбачених довгостроковою Комплексною програмою будівництва державного кордону України від 16 грудня 1993 р. № 596/93 на 1994–2000 рр., формування й затвердження принципів охорони державного кордону та завдань Прикордонних військ, створення системи управління та охорони ділянок кордону, удосконалення законодавства про державний кордон, систему управління та підготовки персоналу відомства.

Четвертий етап реформування – від початку 2000 до березня 2003 рр. характеризувався переосмисленням ролі й місця ПВУ в системі держави, підготовкою законодавчої бази з реорганізації Держкомкордону в правоохоронну структуру спеціального призначення, завершення створення оптимальної структури органів управління та охорони кордону. У 2000 р. було сплановано й проведено значну кількість прикордонних і спільних операцій, які дали змогу виявити динаміку й специфіку контрабандної та іншої злочинної діяльності.

П'ятий етап тривав з 3 квітня 2003 до 2006 рр. Він передбачав реорганізацію Прикордонних військ у Державну прикордонну службу України, перехід прикордонного відомства із суто військової структури до правоохоронного органу спеціального призначення. Поетапне реформування ПВУ було передбачено “Програмою дій, спрямованих на підтримання режиму державного кордону України і прикордонного режиму, розвиток Прикордонних військ України, на період до 2005 р.” від 16 листопада 2000 р. № 1241. На її виконання 3 квітня 2003 р. було прийнято Закон України “Про Державну прикордонну службу України”, який набув чинності 1 серпня 2003 р. [7]. Створення ДПСУ як правоохоронного органу спеціального призначення відповідало вимогам часу і дозволило підвищити рівень захищеності національних інтересів України на державному кордоні.

Шостий етап – етап модернізації триває від 2006 р. і дотепер. Він характеризується тим, що у 2006–2007 рр. було прийнято низку документів стратегічного значення, якими передбачено суттєві зміни в організації функціонування ДПСУ, побудову сучасної інтегрованої системи охорони кордону та підвищення рівня прикордонної безпеки загалом. Виконання вимог цих документів передбачає завершення договірно-правового оформлення державного кордону, розвиток його інфраструктури відповідно до стандартів Європейського Союзу, створення належних умов для учасників міжнародного руху та ефективної роботи контрольних служб, інженерного облаштування кордону поза пунктами пропуску тощо. У цей час було запроваджено нову організаційну структуру Державної прикордонної служби України. Це сприяло переходу на чотирирівневу систему управління (Адміністрація Держприкордонслужби – регіональне управління – орган охорони кордону – відділ прикордонної служби). Заходи щодо удосконалення структури органів управління, охорони кордону та забезпечення дали змогу наблизити їх співвідношення до європейських стандартів.

Після Революції Гідності як держава, так і всі правоохоронні органи та прикордонне відомство зокрема, потребували докорінних змін. “Гібридна” війна на сході країни, інші загрози її територіальній цілісності, незалежності та існуванню, небезпека сепаратизму, між-

народний тероризм, активізація контрабанди зброї та засобів терору, наркобізнесу, нелегальної міграції, а також загроза незаконного розповсюдження зброї масового ураження та екологічно небезпечних речовин зумовили необхідність удосконалення системи безпеки державного кордону.

Очевидними виявились слабкість військової компоненти, недостатнє технічне оснащення та матеріальне забезпечення суб'єктів інтегрованого управління кордонами, що не дало змогу повною мірою реагувати на нові загрози. З огляду на це з 2014 р. відбувається посилення військової компоненти в системі відомства, адаптація усієї системи до умов особливого періоду (ведення бойових дій).

Для виконання поставлених завдань у 2016 р. опрацьовано та затверджено Концепцію Державної цільової правоохоронної програми "Облаштування та реконструкція державного кордону" на період до 2020 року.

Що стосується підготовки офіцерських кадрів для прикордонного відомства, то свій життєпис Національна академія Державної прикордонної служби України, як було вже зазначено, розпочала з 14 грудня 1992 р., коли відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 700 було створено Інститут Прикордонних військ України. У 1995 р. на базі Інституту Прикордонних військ України створено Академію Прикордонних військ України та розпочалася підготовка офіцерів керівного складу.

Постановою Кабінету Міністрів України 4 серпня 1995 року Академії присвоєно ім'я Богдана Хмельницького. 29 квітня 1999 р. академію відвідав Президент України Л. Кучма. Результатом цього візиту та своєрідною оцінкою діяльності стало присвоєння академії статусу Національної.

6 лютого 2002 р. прем'єр-міністр України А. Кінах від імені Президента України вручив академії Бойовий Прапор частини. А вже у серпні 2003 р. у зв'язку з реформуванням Прикордонних військ у Державну прикордонну службу України академія отримала назву Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Незважаючи на невеликий в історичному вимірі термін, академія підготувала та направила в органи охорони державного кордону більше 10 тисяч висококваліфікованих офіцерів-прикордонників. Сьогодні Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького – це багатопрофільний навчальний заклад, що здійснює підготовку бакалаврів і магістрів для Держприкордонслужби України.

Висновки. Історія підготовки молоді до військової діяльності сягає давніх часів. Це обумовлено тим, що територія України являла собою арену постійних міграцій народів із різними соціальними системами. Військово-спеціальну підготовку молоді в системі військових навчальних закладів було організовано з кінця XVIII ст. На початку XX ст. у підготовці майбутніх офіцерів велику увагу почали звертати на набуття практичних навиків, тому з цього часу найважливішим предметом у цих закладах стала тактика та історія війн. У часи, коли Україна перебувала у складі Радянського Союзу, на її території не було навчального закладу, де спеціально готували фахівців для захисту кордону.

Після розпаду СРСР та проголошення незалежності нашої держави разом зі створенням власних Збройних Сил розпочалося становлення і розвиток системи вищої військової освіти. Важливою подією у процесі розвитку прикордонного відомства в історичному контексті стало створення Інституту Прикордонних військ України, який готував власні кадри.

Сьогодні в системі підготовки офіцерів-прикордонників першочергового значення набуває увага до військової компоненти діяльності прикордонного відомства, адаптація усієї системи до умов особливого періоду (ведення бойових дій), удосконалення методики викладання військово-спеціальних дисциплін.

Перспективи подальших розвідок полягають у необхідності проведення ретроспективного та порівняльного аналізу підготовки молоді до військово-професійної діяльності за кордоном.

Список використаної літератури

1. Голик М. М. Формування вищої військової освіти в Україні (1992–1998 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 “Військова історія” / М. М. Голик ; Нац. ун-т “Львівська політехніка”. – Львів, 2000. – 20 с.
2. Діденко О. В. Ретроспективний аналіз системи освіти поліцейських службовців у Польській Республіці у XX–XXI століттях / О. В. Діденко, А. В. Балендр // Збірник наукових праць № 63. Серія : Педагогічні та психологічні науки / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького; [гол. ред. Потапчук Є. М.]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. – С. 5–9.
3. Кабачинський М. І. Становлення та розбудова Прикордонних військ України в 1991–2003 роках: історичний аспект : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Кабачинський Микола Ілліч ; Чернівець. нац. ун-т. – Чернівці, 2006. – 586 с.
4. Козинець О. Г. Підготовка кадрів російської армії у другій чверті XIX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / О. Г. Козинець ; Харківськ. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 16 с.
5. Пікуль Ю. М. Підготовка офіцерських кадрів у військово-навчальних закладах Російської імперії (1861–1914 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Ю. М. Пікуль ; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2011. – 22 с.
6. Плахотний М. Становлення Державної прикордонної служби України в системі забезпечення національної безпеки [Електронний ресурс] / Михайло Плахотний // Вісник Національної академії державного управління. – Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-3-16.pdf>
7. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208. – Зі змінами ; ост. ред. 28 грудня 2015 року.
8. Про заходи щодо охорони державного кордону України з Республікою Молдова : Указ Президента України від 17 березня 1992 року № 158 ; розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 березня 1992 року № 162-р // Державний кордон України : зб. док. за 1992 р. – К. : Держкомкордон, 1993. – С. 20, 22.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Діденко О. В.

Стаття надійшла до редакції 3.11.2016.

Белявец С. Ретроспективный анализ подготовки молодежи к военно-профессиональной деятельности в Украине в XVIII–XXI веках

В статье представлены результаты ретроспективного анализа подготовки молодежи к военно-профессиональной деятельности в Украине в XVIII–XXI веках. На основании обобщения исторических источников установлено, что традиции подготовки молодежи к военной деятельности являются неотъемлемой частью культуры украинского народа. Это обусловлено тем, что территория Украины представляла собой арену постоянных миграций народов с различными социальными системами. Вследствие этого на территории современной Украины возникали войны, в которые были вовлечены населявшие ее народы.

Ключевые слова: *подготовка молодежи, военно-профессиональная деятельность, Государственная пограничная служба Украины, история, военное дело.*

Bilyavets S. Retrospective analysis training youth to professional military activity in Ukraine XVIII–XXI century

The paper presents the synthesis of historical sources to find a rational ideas, concepts and approaches to study the principles of preparing young people for military profession in Ukraine. It was found that the history of preparing young people for military activity reaches ancient times. This is due to the fact that the territory of Ukraine, in view of landscape diversity, as well as an extensive system of communications, was the scene of constant migrations of peoples with different social systems.

Established in the early twentieth century. in preparing future officers began to pay attention to the acquisition of practical skills and only after that – theories. That is why the most important subject in schools is tactics and the history of wars. At a time when Ukraine was part of the Soviet Union in its territory were higher and secondary military schools, military academies and military departments of civilian institutions.

After the collapse of the Soviet Union and the independence of our country, along with the creation of its own armed forces began the formation and development of higher military education. An important event in the development of the border agency in the historical context was the creation of the Institute of Border Troops of Ukraine to train their staff. In connection with the reform of the Border Troops of the State Border Service of Ukraine Academy named National Academy of State Border Service of Ukraine Bohdan Khmelnytsky.

Keywords: *training young people, military and professional activities, the State Border Service of Ukraine, history, military affairs.*